

УДК 94 (477.5) «19»: 316.4

ВИКОРИСТАННЯ КОМУНІСТИЧНОЮ ВЛАДОЮ МІСЬКИХ РОБІТНИКІВ ДЛЯ РАДЯНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1920-ті РОКИ)**Олександр Вовк**

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Україна, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

e-mail: o.v.vovk@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7071-8964>

У статті мова йде про використання комуністичною владою в Україні у 1920-х роках робітників у заходах з радянської українського села. З'ясовано причини залучення робітників до цього процесу. Проаналізовано ставлення робітництва до участі у подібних заходах. Приділено увагу впливові на відносини українського міста та села участі робітників у нав'язуванні селянам комуністичного способу господарювання. Висвітлена реакція селянства на участь робітничих бригад у розкуркулюванні та колективізації

Ключові слова: селянство, село, місто, робітник, влада, радянська

Становище робітництва та селянства в Україні 1920-х років розглядалися багатьма істориками. Попри це, актуальним залишається вивчення проблеми відносин цих суспільних прошарків в умовах радянської. Важливим є з'ясування та висвітлення причин і наслідків використання комуністичною владою мешканців міст для комуністичних перетворень у селі.

Історіографія відносин українського міста та села, їх взаємовідносин і взаємовпливу відображена у низці публікацій. Серед них варто згадати праці таких авторів: С. Дровозюк [4; 5], С. Кульчицький [11; 12], Ю. Данільєва [2], О. Криворучко [10], О. Тарасова [16]. Роботи присвячені розгляду співіснування сільської та міської культур, порівнянні суспільного становища робітництва та селянства в умовах комуністичної диктатури.

Метою дослідження є висвітлення проблеми використання комуністичною владою у 1920-х роках в Україні робітників як допоміжної сили для реалізації радянських перетворень у селі, з'ясування наслідків цього явища для відносин між українським робітництвом і селянством.

Особливе місце у комуністичній ідеології про побудову нового суспільства йшлося про «союз робітничого класу і селянства», що передбачав «особливу форму класового співробітництва пролетаріату з селянством при керівній ролі в ньому робітничого класу... Союз між ними встановлюється не самовпливом, а в результаті науково обґрунтованої політики Комуністичної партії» [1, с. 193]. Більшовицька влада на законодавчому рівні декларувала робітництву провідні позиції у суспільно політичному й економічному житті, але залишала

за собою вище право визначати напрямки політики. Чи мало робітництво України, попри офіційно декларовану першість щодо селянства, реальний вплив на процеси у державі?

Ще від початку захоплення більшовиками влади в Україні мешканці міст перебувають під пильною увагою органів влади. Зокрема, особливого значення набуває контроль щодо розподілу та переміщення трудових ресурсів. У «Тимчасовій постанові уповноваженого Наркомату праці і соціального забезпечення» (від 23 березня 1920 р.), йшлося про те, що всі громадяни від 16 до 50 років не мають права відмовлятися від праці, запропонованої їм підвідділом підрахунку та розподілу або його агентами. За потреби органи влади могли перекидати робочу силу в інші місцевості, а робітники не мали права відмовитися. За порушення цих настанов могла накладатися кара в адміністративному порядку, передання до трудових частин, арешту. У подальшому ця процедура деталізувалася та конкретизувалася у положенні «Про примусове притягнення осіб, не зайнятих громадсько-корисною працею» Всеукраїнського комітету праці (оприлюднене 4 липня 1920 р.).

Також планувалося жорстоко боротися з прогулами шляхом накладання штрафів, переданням справи до дисциплінарного суду як саботажу (постанова РНК РСФРР «Про боротьбу з прогулами, введена в дію на території України РНК УСРР 5 червня 1920 р.). Винуватцям загрожувало ув'язнення до концентраційного табору, а керівництво, що не проконтролювало неявку на роботу, теж загрожувала кримінальна відповідальність [6, с. 207-208]. «Небажання робітника працювати там і тоді, де і коли це було необхідно державі, яка става-

ла підприємцем-монстром, викликало з боку останньої гостро негативну реакцію... За аналогією з дезертирами, тобто з людьми, які уникали військової повинності й у воєнний час могли підлягати розстрілу, з'явився вислів «дезертир трудового фронту» [11, с. 153-154], – зазначає С. Кульчицький. Руйнування ринку, створення управлінського апарату на підприємствах, що керувалося у своїй діяльності не інтересами робітників, а зиском для держави, робило примусовість основним чинником, не відкидаючи посилення ідеологічної пропаганди, спрямованої для мотивації робітництва. 12 січня 1920 р. РНК РСФРР ухвалив рішення про створення Укррадтрудоарму, що було схвалено на засіданні Всеукрревкому 7 лютого. Військові частини, передані Укртрудоарму могли використовуватися як робоча сила або знаряддя примусу з огляду на обставини [11, с. 448].

Водночас держава, беручи на себе обов'язок забезпечувати працею робітників тією мірою і там, де вона вважає за потрібне, мала взяти на себе вирішення продовольчого забезпечення. Продукти влада отримувала з села, використовуючи широкий спектр методів, серед яких значне місце на початку та наприкінці 1920-х років були позаекономічні примусові засоби.

Селянство було постачальником продуктів для міста, натомість, звідси не отримувало майже нічого, бо під час війн радянської Росії проти України більшість підприємств знаходилися у стані занепаду та забезпечувати село матеріалами, машинами й іншими товарами було фізично майже неможливо. Згодом, у період непу, негативно впливала на селянство політика «ножиці цін» (малі закупівельні ціни на сільгосппродукцію та великі – на машини, побутові товари), що теж негативно впливало на добробут селянства.

З утвердженням в Україні більшовиків державна хлібна монополія, що існувала ще за часів царату, ще більше посилилася. Запровадження більшовиками продовольчої розкладки, тобто вилучення силовим методом «надлишків» продукції сільського господарства посилювало суперечності між робітництвом і селянством, між різними за статком верствами самого селянства. Зрозумілого пояснення терміну «надлишок» не наводилося, що на практиці передбачало вилучення у селян такої кількості продукції, яку потребували армія та міста. Масові насильницькі вилучення владою продукції стають нормою. Про шкоду селянству, яку завдавала така політика не йшлося. Селяни часто мусили віддавати у місто все, на-

томість не отримуючи нічого. Історик С. Кульчицький вважає, що: «утопічність спроб налагодження натурального обміну продуктами праці між містом і селом, держава не мала достатнього обсягу фабрично-заводської продукції, щоб запропонувати її селянам. Директива щодо десятикратного розширення товарообміну залишалася на папері» [12, с. 109]. Реалії засвідчували той факт, що зв'язок між містом і селом майже повністю порушився [9, с. 296]. Селянство намагалося приховувати продукцію, або вирощувати мінімальну її кількість, бо скористатися нею воно не могло. Для вилучення продукції у селян більшовики організовують озброєні загони. Похід робітничих загонів на село більшовики почали практикувати з 1918 р. У цей час радянська влада ще не намагалася перетворити такі «походи» на норму, розуміючи певну незручність таких методів у відносинах між містом і селом [12, с. 109], але «революційна доцільність» диктувала свої вимоги.

Поки тривала війна на радянському Західному фронті комуністична влада в українському селі була номінальною, тотального контролю над селом встановити було неможливо. Необхідно було шукати надійні кадри зовні. На думку дослідника Я. Малика, «більш надійним засобом для більшовицьких комітетів знайти кадри для роботи на селі стали більшовицькі мобілізації... Скеровані для насадження більшовизму в українському селі комуністи у більшості випадків виявлялися не готовими до цієї роботи» [13, с. 28]. Наприкінці XIX – на початку XX ст. зростання кількості робітників відбувалося переважно за рахунок прибулого населення. Це призвело до великого перекосу між сільським і міським населенням за національною ознакою. Села залишалися переважно українськими, а великі міста – російськими. Станом на 1897 р. частка українців у містах не перевищувала 30% [11, с. 213].

Комуністична влада використовувала соціальні, національні відмінності та стереотипи між робітництвом і селянами для опанування села. За словами В. Затонського, висловленими у червні 1926 р. на пленумі ЦК КП(б)У, пролетарська маса була край негативно налаштована проти всякої України, вважаючи навіть мову українську буржуазною [7, с. 75]. З цього випливає, що для частини робітництва селяни як носії українськості сприймалися вороже. Тому справа відрядження робітників до села на початку 1920-х років зовсім не сприяла поліпшенню відносин міста та села. Як зауважує С. Кульчицький: «Суперечності між містом і

селом існували за будь-яких режимів і розв'язувалися залежно від ідеології та політики владних структур, ринковими або позаринковими засобами... Селяни не поспішали віддавати хліб за гроші, купівельна спроможність яких дедалі більше падала» [11, с. 171]. За таких умов вирішальним принципом відносин держави (та відряджених у село робітників, які її представляли) й селянства було насильство. Навіть в офіційних документах більшовиків, зокрема, у резолюції V конференції КП(б)У українські селяни характеризувалися як клас, економічно ворожий пролетаріату, фіксуючи кризу відносин між містом і селом [11, с. 388]. З огляду на це комуністичній владі на початку 1920-х років довелося на певний час відкласти ідею колективізації.

Протягом 1920-х років робітництву в Україні відводиться важливе місце для пропаганди й агітації у селі. Такі заходи часто викликають певне роздратування у селянства та не сприяють порозумінню міста і села [19, арк. 49]. Крім того, офіційні документи часто фіксують невдоволення селянства робітництвом і мешканцями міста у цілому [21, арк. 150, 159; 22, арк. 22, 337]. Наприклад, мешканці с. Старовірівка на Харківщині восени 1926 р., говорячи про відносини села та міста, твердили: «Яка ж тут може бути змичка, коли робітник за 1 місяць заробляє стільки, скільки селянин не заробляє і за 100, і той же робітник оцінює робочий день селянина у 65 копійок...» [21, арк. 8].

Наприкінці 1920-х років відбувається загострення відносин влади та селянства з огляду на офіційний курс держави на прискорену індустріалізацію, подальший наступ на приватну власність з метою колективізації. Більшовицька влада знову вдалася до жорстокого економічного тиску щодо селян-власників, а також – до методів позаекономічного тиску. Оскільки належної підтримки серед українського селянства влада не мала, то мусила шукати більш-менш лояльний до влади прошарок населення. Зокрема, мова йшла про мешканців міст (робітництво, інтелігенцію). На листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) у 1929 р. влада, плануючи колективізацію сільського господарства, ініціювала масове направлення 25 000 робітників (головним чином комуністів) для праці у сільській місцевості. Відряджених робітників називали «двадцятип'ятитисячниками». Питання про відрядження для роботи у селі робітників обговорювалося на пленумі ЦК ВКП(б) у листопада 1929 р.

Для реалізації хлібозаготівель і колективізації було вирішено відрядити у село 25 тисяч

робітників (7,5 тисяч – з України). Про висунення 5 тисяч робітників для роботи у селі та забезпечення їм умов роботи мова йшла на засіданні Секретаріату Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету 1 січня 1930 р. У «Витягу з протоколу № 39/432» цього засідання мова йшла про те, що «високі темпи соціалістичної реконструкції народного господарства, посилення наступу на капіталістичні елементи та загострення класової боротьби вимагають потрібної чіткості та загострення класово-твердої лінії в роботі радянських, господарчих і кооперативних організацій» [26, арк. 12].

РНК УСРР доручалося розробити та внести до президії ВУЦВК законопроект, що мав гарантувати збереження за висуванцями-робітниками та наймитами на певний термін усіх прав і пільг у царині освіти, податків, праці, комунального обслуговування, матеріального забезпечення, якими вони користувалися як робітники до висунення. Робітниками на певний термін мали право на житло у фабрично-заводських будинках, якщо установа, до якої вони спрямовувалися на працю не забезпечувала негайно рівноцінним житлом. Мова йшла також про норми постачання харчовими продуктами та речами споживання через кооперацію. Протягом певного часу за робітниками мала зберігатися заробітна плата «в розмірі, що одержував висуванець на виробництві пересічно за останні три місяці роботи в тому разі, коли зарплатня по посаді, на яку висунено, нижча від тієї, що робітник одержував до висунення» [26, арк. 12]. Висунутих для роботи у сільській місцевості заборонено було звільняти з робочого місця за скороченням штатів чи раціоналізацією. У разі нездатності робітника виконувати роботу на новому місці він мав право негайно повернутися на попереднє місце праці. Питання про звільнення висуванця за нездатністю до праці на новому місці мало вирішуватися у погодженні з організацією, яка його висунула. Для перевірки умов праці періодично мали здійснюватися обстеження за допомогою робітничих бригад. Окружні виконкоми мали розробити конкретні заходи щодо висунення на керівну роботу наймитів і сільської бідноти. Завданням президії Всеукраїнської Ради професійних спілок було «прискорити прикріплення підприємств до всіх установ для здійснення постійної робітничої контролі над роботою установ» [26, арк. 13].

До села відряджали не лише робітників підприємств, але й працівників різних галузей. Зокрема, у 1930 році для роботи у село було

спрямовано 39 співробітників редакції харківської газети «Радянське село» (всеукраїнська селянська газета, орган ЦК КП(б)У). До обов'язків, якими ці працівники були наділені, можна віднести: участь у хлібозаготівлі, праця у буксирних бригадах, здійснення колективізації та агітація за неї, участь у зльотах ударників, організація виїзної редакції газети, інструктаж виїзних бригад [27, арк. 162-163].

Про те, як працювали у селі такі та їм подібні «журналісти» свідчать факти наведені у документах інформаційного відділу ЦК КП(б)У початку 1930 р. Бюро Вовчанського районного партійного комітету 23 січня 1930 р. інформує партійних зверхників у Харків про те, що «робота щодо ліквідації куркуля, як класи, провадилась майже без всякої підготовки бідняцько-середняцьких мас правліннями колгоспів, часто-густо й без всякої участі з боку сельрад. До числа розкулачених господарств в деяких селах попали й середняки, що є грубою політичною помилкою» [25, арк. 17].

Працівники «Радянського села» інформують центр про процес розкуркулювання та колективізація на місцях. Зокрема, у с. Василівка (Вовчанський район) після наказу телефоном керівника уповноваженого райвиконкому місцеві чиновники, боячись звинувачення у «правому ухилі», зібрали актив о 23 години, а наступного ранку взялися за розкуркулення: «Настрій маси був рознести все у куркуля щент. Так само відносилися і до тих, що не хтять вступати до артілі, і до тих середняків, які виступили проти хлібозаготівлі. Не помітили, як «розкуркулили» члена артілі Гулого, в якого зняли диван і дещо дрібного, а також середняка Бондаренко. У одного куркуля забрали дзеркало, а йому залишили добру кобилу...» [25, арк. 17] У с. Мелені на Коростеньщині під час колективізації вночі охорона нікого не впускала й не випускала з села. У Чоповицькому районі, «дякуючи недостатньо правдивій орієнтовній уповноважених по селах, розвивається «барахольство», забирають у куркулів дрібниці: м'ясо, полу шубки, гроші (одиночні випадки)» [25, арк. 17]

5 березня 1930 р. в одному з сіл Чернігівщини уповноважений райвиконкому (член партії робітник-«двадцятип'ятитисячник») разом з двома іншими робітниками, головою сільради та двома її членами заарештували трьох селян з політичних мотивів та ув'язнили їх у холодному сараї. О 12-й годині ночі вони почали допитувати арештованих, супроводжуючи цей процес побиттям, катуванням (закладали пальці у двері).

пили пір'ям, водили їх селом з музикою. Ввечері відвели до Монастирищенської сільради, де утримували дві доби у холодному приміщенні [25, арк. 97].

Прислані до села робітники мали діяти за тісної співпраці з місцевими чиновниками й активістами. У Борівському районі на Харківщині відповідно до вказівок районного партійного комітету, станом на 10 лютого 1930 р. «було мобілізовано до тисячі чоловік бідняцько-батьрацького активу району, який приступив до вилучення, внаслідок чого були вилучені крім хліба, коні, велика та дрібна рогата худоба, свині, вівці, машини, фураж, цінний одяг, ...облігації, гроші, швейні машини, полотно, мануфактура, тощо» [25, арк. 34]. В одному з сіл Богодухівського району на Харківщині уповноважений райвиконкому наказав заарештувати селянина-бідняка за те, що він голосував на зборах проти розкуркулення та порівнював колективізацію з панщиною [25, арк. 61].

Визначним критерієм для підбору робітничих кадрів до села були не професійні здібності. Цих здібностей не могло бути у людей, що з об'єктивних причин про село знали лише загальні речі. Владі потрібні були не фахівці у сільському господарстві, а слухняні виконавці волі партії. Краєзнавець Б. Ткаченко, аналізуючи діяльність робітників-двадцятип'ятитисячників, наводить дані вражаючої некомпетентності присланих робітників. Зокрема, Б. Ткаченко наводить приклад, що стався у селі Павленки на Лебединщині: «У колгоспі усунули птицю. Щоб виконати план м'ясоздачі, треба було одвезти заготівельникам у Ромни гусей. Везти нічим. В старовину з таким ділом справлялися простіше – гусей гнали гоном. А щоб птиця витримала далеку дорогу і не «підсікала» ноги, їй робили «смоляну взувачку». Ставили лапки в тепленьку смолу, потім в пісок, знову в смолу, ще раз в пісок – і взувачка готова. Дядьки казали «підкувати гусей». «Ковані» гуси за день могли пройти 50 і більше кілометрів. Ото колгоспники і запропонували голові: навіщо шукати коней, вози, ящики-гусятники, коли можна гусей покувати і ділу край. Голова прямо вибухнув гнівом: «Вы что – издеваетесь надо мной? Думаете, если я питерец, так не знаю, что куют только коров и мерринов?». Дядьки до нього ладком, ладком і розтлумачили, що й до чого. Погодився. Коли ж дійшла черга везти у Ромни кролів, і дядьки задумались, де брать стільки підвід, «двадцятип'ятитисячник» знов розгнівався: «Никаких повозок. Подкуем и погоним. Гусь пошел и

кроль поїдет». І прикладів такої некомпетентності керівних кадрів безліч» [15, с. 129].

Говорячи про плани щодо розподілу робітників України до колгоспів, машинно-тракторних станцій, окружних і кущових об'єднань, слід зазначити про те, що у 1930 р. планувалося відрядити в Україні 7874 робітників. Найбільшу кількість робітників планувалося завербувати у Харківській окрузі – 789 осіб. Для порівняння можна навести дані щодо деяких інших округ: Глухівська – 50, Конотопська – 56, Чернігівська – 28, Ізюмська – 39, Кременчуцька – 68, Куп'янська – 26, Лубенська – 21, Ніжинська – 12, Полтавська – 67, Прилуцька – 20, Роменська – 25, Сумська – 82 [28, арк. 2]. Значне переважання харківських робітників у порівнянні з колегами з інших регіонів можна пояснити тим, що у Харкові і підприємств у тодішній столиці УСРР було більше, і робітники, вірогідно, були лояльніші до комуністичної влади.

У «Проекті постанови Секретаріату ЦК КП(б)У з мобілізації 7500 робітників на колгоспну роботу» (1930 р.) йшлося: «Виконуючи рішення листопадового пленуму ЦК ВКП(б) про мобілізацію 25000 робітників на колгоспну роботу, на Україні мобілізовано 7500... У складі завербованих мають бути не менше 50% членів партії, 20% ЛКСМУ та 15% робітниць. Вербовані повинні мати не менше п'яти років виробничого стажу. При вербуванні врахувати надсилання до колгоспів нацменшин. Завербовані робітники повинні бути надіслані на роботу до колгоспів терміном не менше двох років в якості керівних працівників великих колгоспів та кущових об'єднань, машинно-тракторних станцій, а також на партійну та господарську роботу в районі суцільної колективізації. Вербування повинне мати масовий добровольчий характер і відбуватися за рахунок партійного, комсомольського, профспілкового та шефського активу і здійснюватися безпосередньо профспілковими організаціями під загальним керівництвом партійних комітетів. Обговорення кандидатур повинно бути здійснено на загальних зібраннях робітників. Остаточне затвердження висунутих кандидатур, попередньо схвалених завкомом осередку, покласти на округові проф та парторганізації... Запропонувати Агітпропу ЦК негайно взятися до опрацювання питання про організацію короткотермінових курсів колгоспобудівництва, з підготовки робітників, що надсилаються...» [28, арк. 4-5]. Щодо кількості робітників, що спрямовуються для роботи у селі, у цьому документі теж фігурує число

7 874 осіб [28, арк. 7].

Як свідчить документ, провідним критерієм для відправлення на роботу в село була прихильність до більшовицької влади. Що стосується відрядження національних меншин до села, то такий захід навряд чи сприяв би порозумінню з селянством, серед яких переважали українці. Негативне сприйняття представників інших національностей, котрих відряджали для роботи у село українські селяни демонстрували ще тоді, коли більшовики намагалися захопити владу в Україні. Наприклад, одного разу на початку 1920-х років до села Малинівці Чугуївської волості, коли до нього приїхала відповідальна за мобілізацію особа, то на сільських зборах їй заявили: «Звідки ти приїхав [?] Хто тебе прислав [?] Напевно євреї, котрі в Харкові сидять та добре говорять і тебе навчили, забирайся звідси, поки ми тобі боки не набили, а то зараз візьмемо й на шматки розірвемо» [20, арк. 109].

Цікавий випадок трапився 7 липня 1929 р. у слободі Вільшани на Харківщині. Перед двома тисячами селян виступила делегація з Москви, розповідаючи про соціалістичне змагання між Московською та Харківською округами. Після виступу візитери попрямували до автомобілів, але селяни не пустили їх, вимагаючи дати можливість самим висловитися. Особливо наполегливо вимагав дати слово селянам робітник на прізвище Рябокобило, висловлюючи думку про те, що тут тиснуть на селян, а на робітників тиснуть на заводі. На адресу московських гостей лунало: «Що розжирили [?], що [-] приїхали на Україну агітувати селян [?] Отримуєте по 200-300 карбованців, та ще й хочете, щоб ми на вас працювали [?] Цього ніколи не буде. Краще ми вас подушимо...» [23, арк. 10зв.].

Наприкінці 1929 р. у Козелецькому районі серед селян, за даними ДПУ, велися розмови, сповнені зневаги та люті: «Жиди засіли у владі і думають тільки про себе, а про населення не думають. Хліб дає Україна, всіх годує Україна, з нею не рахуються, населення голодує, кацапи нічого не роблять, а живуть краще українців» [23, арк. 228]. Отже, відряджаючи до сіл робітників різних національностей, різних регіонів, влада скоріш за все, керувалася не важливістю засвідчити інтернаціональне представництво як таке, а з метою залучити до процесу радянізації українського села лояльний елемент з середовища міських мешканців, у тому числі різнонаціонального походження. Можна з впевненістю сказати, що відрядження до села представників різних національностей з метою радянізації, не лише не сприяв націо-

нальному, соціальному порозумінню у суспільстві, але й викликав відверту ворожість селянства, у тому числі й за національною ознакою.

На думку історика М. Журби, суттєвим чинником, що стимулював більшовицьку інтернаціоналізацію сільської людності був рух за «Селянську спілку». Цей рух мав для правлячого режиму один особливо неприємний аспект. У багатьох випадках виступи селянства за «Селянську спілку» були викликані привілейованим становищем робітництва у контексті пріоритетного забезпечення його соціальних потреб, політичних переваг, що надавалися радянським законодавством. Це підривало ідеологічну основу постулату про союз робітничого класу та селянства й унеможливило насадження класово-пролетарських цінностей у селянському середовищі [8, с. 17].

Говорячи про кількість відряджених до сіл робітників, можна констатувати, що їхнє число було значно більшим за 25000. Окрім «двадцятип'ятитисячників», навесні 1930 р. на село було відправлено бухгалтерів-комсомольців, рядових солдатів і молодших командирів. В Україні у січні 1930 р. крім відправлених раніше 23000 промислових робітників, у селах опинилося ще 23500 спеціальних уповноважених [14, с. 217].

Щодо добровільності відряджених, то тут у багатьох випадках виникають великі сумніви. Взагалі, у тоталітарній державі, якою був СРСР, будь-яка добровільність була вельми умовною. Комуністична влада мала достатньо важелів для того, щоб примусово організувати «добровільний рух» у тих галузях, де вважала потрібною. У цьому аспекті промовистим є документи організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У про невдоволення робітників своїм відрядженням до села. Наприклад, у Старо-Керменечівському районі на Маріупольщині працівник заводу ім. Ілліча Апуненко говорив на зборах комуні ім. Калініна: «Мене мобілізували насильно, я зовсім не хотів їхати провадити колективізацію, але ж мене заставила партія» [25, арк. 71]. Аналогічними були заяви членів партії Васильєва та Касьянова у Благовіщенському районі на Проскурівщині, написані не пізніше лютого 1930 р. У с. Ставниця Меджибізького району один робітник, прагнучи, щоб його відкликали з села, вчинив самостріл, інсценізуючи замах на себе. Цьому сприяло вороже ставлення селянства до відряджених робітників, відмова щодо житла та харчування. У с. Пирогівка серед селянства поширювалася листівка, яка добре засвід-

чує ставлення селянства до відряджених у села робітників: «З-за кордону призначено на Україну 8000 голів колгоспів, буде панщина» [25, арк. 70]. Під «закордоном» у цьому випадку йдеться, очевидно, про неукраїнські території у складі СРСР.

У березні 1930 р. робітники та члени партії, відряджені до с. Дніпропетровське Новосанжарського району на Полтавщині, всупереч наказам вищого керівництва, відмовилися продовжувати колективізацією, посилаючись на відому сталінську статтю «Запаморочення від успіхів» [25, арк. 98].

Існували реальні підстави мобілізованим до сіл робітникам хвилюватися за збереження власного життя. Часом вони зустрічали відверто ворожий, а то й збройний опір селянства. Зокрема, на початку грудня 1929 р. у двох селах Синьківського району на Харківщині (Новоосинове, Глушківка) відбулися масові виступи селян проти робітничих бригад, що здійснювали хлібозаготівлю. Робітничі бригади змушені були переховуватися від розправи у приміщенні сільради с. Новоосинове. У сусідній Глушківці під загрозою розправи з боку розлючених селян робітничі бригади мали залишити село. Як з'ясувалося, боятися робітникам було чого. За кілька днів тут побили члена комнезаму, члена хлібозаготівельної комісії та кількох активістів. Селяни Глушківки чинили опір працівникам міліції та ДПУ, котрі намагалися заарештувати ініціаторів виступу [24, арк. 1]. На х. Чугунівка Великобурлуцького району на Харківщині у середині жовтня 1930 р. у відповідь на намагання представників влади виселити противників колективізації, селяни обстріляли міліціонерів, працівників ДПУ, партійців і комсомольців. Згодом загін міліції придушив виступ [25, арк. 151].

Відрядження до сіл робітників мало негативні наслідки для функціонування промислових підприємств. Про це, зокрема, йдеться у листі голови правління Укршкіртресту «товариша» Винокаменя до вищих органів влади УСРР. Зазначалося про те, що мобілізація робітників на село негативно позначається на роботі підприємств, особливо дрібних, де бракує достатньої кількості технічного персоналу. Так, наприклад, директор Полтавського шкіряного заводу у 1928-1929 роках 7 місяців був відсутній на робочому місці, директор Кременчуцького, Сумського заводів майже увесь час перебувають у селі, відірвані від основної роботи. Автор листа констатує, що «за такого становища нормально працювати за промпланом, відповідати за підприємства цілком не-

можливо» [28, арк. 151].

Вочевидь, колективізація села на цьому історичному етапі була для комуністичної влади набагато важливішою за нормальне функціонування низки підприємств, оскільки, від того, чи вдасться селян цілковито підпорядкувати владі, позбавивши їх економічної незалежності, стояло питання існування самої комуністичної диктатури. Радянські підприємства ніколи не мали за головну мету справу поліпшення соціально-побутового, матеріального стану пересічних мешканців країни. Пріоритетною галуззю протягом цілого часу існування комуністичної влади було виробництво озброєнь і супровідних галузей, що забезпечувало його виготовлення. Комуністична влада увесь час перебувала у стані відвертої або прихованої війни не лише щодо сусідніх країн, які позиціонувалися як ворожі, але й, фактично, щодо мешканців країни, в якій вона захопила владу. Нацьковування робітників на селян було одним з проявів цієї війни. Важливим завданням більшовиків було позбавлення будь-якої незалежності від влади усіх соціальних прошарків. Робітництво, яке з початком більшовицької окупації опинилося у цілковитій залежності від влади, вона використовували у справі позбавлення селянства від решток економічної незалежності.

Таким чином, можна у цілому констатувати той факт, що ідеологічна компартійна риторика про союз робітництва та селянства не відповідала інтересам жодного з цих прошарків. Попри декларативний характер домінуючої ролі робітництва у житті суспільства, всі рішення приймала комуністична партія, зокрема, провідна її верхівка. Переслідуючи політичну мету партія неодноразово використовувала суспільні суперечності між містом і селом. Вбачаючи у мешканцях міст, зокрема робітниках, лояльніше ставлення до влади, більшовики протягом 1920-х років неодноразово відряджала робітників у село для сприяння справі радянської. Цей захід на початку 1920-х років мав ознаки воєнного походу проти українського села. У середині другого десятиріччя ХХ ст. робітництво часто залучалося до роботи у селі, але, головним чином, більше з метою пропаганди, наглядом за селом. З 1929 р. комуністична влада знову почала масово використовувати робітників («двадцятип'яти тисячників») з метою примусового нав'язування селянам колгоспної системи. Відряджені у село робітничі кадри не лише очолювати первісні господарські ланки на місцях, але й широко використовувалися владою для вилучення у

селян особистого майна, психологічного та фізичного тиску на селянство. Така політика спонукала до загострень суперечностей між мешканцями міста й села, міжнародної ворожнечі, зростання насильства. Позбавлення промислових підприємств кадрових працівників з огляду на їхнє відрядження до сіл призводило до погіршення роботи заводів, фабрик. Попри офіційну добровільність таких відряджень, в Україні зустрічаються прояви небажання робітників брати участь у нав'язуванні селянам колгоспної системи, намагання залишити село під якимось приводом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбач В.М. Союз робітничого класу і селянства // Радянська енциклопедія історії України. Т. 4. Київ, 1972. С. 193-196.
2. Данільєва Ю.Г. Співіснування сільської та міської культур радянської України в контексті повсякденності (20-30-і роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. іст. наук. Луганськ, 2012. 19 с.
3. Дровозюк С. Динаміка суспільної свідомості українського селянства в умовах непу: історіографія проблеми // Проблеми історії України: факти судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 14. Київ, 2005. С. 442-465.
4. Дровозюк С. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ ст. Історіографічний нарис. Вінниця, 2005. 86 с.
5. Дровозюк С. Українське селянство в контексті українізації 20-х років. Історіографія // Українознавство. 2003. Число 1 (6). С. 114-116.
6. Ефіменко Г. Підрихтований комунізм: перші поступки при незмінній основі (листопад 1919 – лютий 1920 р.) // Україна радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю». Харків, 2017. С. 173-234.
7. Ефіменко Г. Сподіване народовладдя: ілюзії та реальність «перших совітів» (листопад 1917 – квітень 1918) // Україна радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю». Харків, 2017. С. 61-107.
8. Журба М.А. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20-30 рр. ХХ ст.): Автореф. дис... докт. іст. наук. Донецьк, 2003. 35 с.
9. Ісаков П. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (1919-1921 рр.): динаміка кількісних змін, ідеологія, географія поширення // Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917-1921 років. Харків, 2017. С. 282-316.
10. Криворучко О.І. Проблема взаємодії сільської та міської культур в УРСР в 20-х роках (історичний аспект): Автореф. дис... канд. іст. наук. Запоріжжя, 1994. 24 с.
11. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 1. Київ, 2013. 504 с.
12. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ, 1996. 396 с.
13. Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі (1919-1920). Львів, 1996. 267 с.
14. Панченко П.П., Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А. Аграрна історія України. Київ, 2007. 532 с.
15. Ткаченко Б. Під чорним тавром. Документи, факти, спогади. Лебедин, 1994. 464 с.
16. Тарасова О. Город и деревня: теоретические парадоксы цивилизационного развития // Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології. Дніпропетровськ, 2001. С. 220-223.
17. Тростогон А.М. Деякі аспекти розвитку взаємовідносин українського міста і села в 1920-і рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія Історія Збірник наукових праць.

Вінниця, 2000. Вип. 2. С. 134-141.

18. Тростогон А.М. Українське селянство і влада в 20-і рр. XX ст.: історіографія // Історична наука проблеми розвитку. Матеріали конференції. Новітня історія України. Луганськ, 2002. С. 221-224.

19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 159. 295 арк.

20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 269. 218 арк.

21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2316. 195 арк.

22. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2524. 395 арк.

23. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20, Спр. 2988. 238 арк.

24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3000. 55 арк.

25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3227. 217 арк.

26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20, Спр. 3314. 74 арк.

27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3316. 291 арк.

28. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3317. 213 арк.

Vovk Oleksandr

The Involvement of Urban Workers in the Sovietization of Ukrainian Village by Communist Power (the 1920s)

The paper deals with the involvement of urban workers in the process of Sovietization of Ukrainian village by Communist power in Ukraine in the 1920s. The reasons for involving workers to this process have been found out. The attitude of workers to participation in socio-political and economic transformations in the Ukrainian village is analyzed. Attention is paid to the influence of the participation of workers in imposing the communist management of household affairs on the peasants upon the relations of Ukrainian city and village. The reaction of the peasantry to the participation of workers brigades in the collectivization of the village and violence against peasants is analyzed.

The ideology of the communist party asserted the alliance of workers and peasants. In fact, the policy of Soviet power did not meet the interests of either the workers or the peasants. Despite the declarative character of the dominant role of workers in the life of society, all decisions were taken by the Communist Party, in particular, its leaders. Pursuing a political goal, the party repeatedly used social contradictions between the city and the village. Considering the urban residents more loyal to power, the Bolsheviks during the 1920s repeatedly sent workers to the village to promote the Sovietization.

The Sovietization of the Ukrainian village in the early 1920s had the features of a military campaign against the peasantry. In the middle of the second decade, workers were often involved in the village work. The main task of their activities was to propagandize and supervise the countryside. At the end of the 1920s, the Communist power began massively use the workers again for the forced imposing of the collective-farm system upon the peasants. The workers were sent to the village, where they headed the first collective farms. The authorities often used the workers to confiscate peasants' personal property, and for psychological and physical oppression of the peasantry. Such a policy encouraged the escalation of contradictions between the urban and rural residents, interethnic hostility, and growth of violence. Industrial enterprises faced the lack of human resources. That led to the slowing down of plants productivity. Officially, the workers were going to the village voluntary. In fact, in Ukraine there were many cases of demonstration of workers unwillingness to participate in foisting the collective farm system on peasants. Some workers tried to leave the village under any reason.

Keywords: *peasantry, village, city, worker, power, Sovietization*

Надійшла до редакції / Received: 14.11.2018

Схвалено до друку / Accepted: 23.12.2018